

Research Paper

A Glance at Signification of Narratives on “Hunting Dogs” with an Emphasis on Imam Khomeini’s Attitude¹

Meisam Shoaib²

*Seyyed Mohammad Taghi Qabooli Dorafshan³

Mohammad Hassan Haeri⁴

1. This article is based on a PhD thesis, entitled: “An Analysis of the Lesser Known Viewpoints of Sheikh Mofid on Transactions”.

2. PhD (Jurisprudence and Principles of Islamic Law), Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

3. Associate Professor, Department of Jurisprudence and Principles of Islamic Law, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran, (Corresponding Author).

4. Professor, Department of Jurisprudence and Principles of Islamic Law, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

Article Info	Abstract
<p>Article type: Book Review</p> <p>Article history: Received: June 12, 2019 Received in revised from: November 27, 2019 Accepted: December 1, 2019 Published online: October 21, 2024</p> <p>Keywords: Imam Khomeini, dog sale, hunting dogs, Saluki breed, four-footed animals, dog fight .</p> <p>*Corresponding author: ghabooli@um.ac.ir</p> 	<p>The sale of dogs is one of the long-lasting arguments in jurists' books. Since arguments center round narratives apparently authorizing dog sale for “hunting” purposes, renowned early jurists argue that the sale of non-hunting dogs is not permissible. Some others, like Sheikh Mofid, have confined the sale of hunting dogs to Saluki breed. On the contrary, delving into narratives and evidences, later jurists conclude that the word “hunting” attributes to all dog breeds with intended legitimate use. One of the jurisprudential initiatives of Imam Khomeini concerns the hunting dogs. Scrutinizing narratives and opinions, he argues that all dogs with intended legitimate use may be included in “hunting breeds” and the validity of dog sale depends upon hunting purpose. This research study reviews opinions of early jurists and analyzes Imam Khomeini’s Viewpoints in detail, as well as evidences supporting his opinion and concludes that the pivotal theme of the narratives concerns the “training of dogs”; therefore, the sale of any dog trained for intended legitimate use is permissible and “hunting” in an instance of such training.</p>
<p>Cite this article: Shoaib, M., Qabooli Dorafshan, S. M. T., & Haeri, M. H. (2024). A Glance at Signification of Narratives on “Hunting Dogs” with an Emphasis on Imam Khomeini’s Attitude. <i>Matin Research Journal</i>, 26 (104), 29–57. doi: 10.22034/matin.2024.189877.1431</p> <p>© The Author(s). Publisher: Research Institute of Imam Khomeini and Islamic. This is an open-access article distributed under the CC BY (license http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).</p>	

Introduction

The issue of transaction of dog has been discussed and studied by Islamic jurists for centuries. The early Imamiyyah jurists, like Sheikh Mofid, have permitted only the sale of "Saluki" hunting dogs and have excluded only "Saluki hunting dog" from the mentioned decree of impermissibility. The jurists after Sheikh Mofid have also raised this issue and a part of the discussion of impermissible businesses has been devoted to this subject. Apart from this viewpoint, which is considered as a unique or rare decree, two viewpoints prevailed among the early jurists. The famous decree of the early Imamiyyah jurists only permitted the transaction of the hunting dog, and, the trading of all other breeds of dogs is impermissible according to this group of jurists. The opinion of another group of jurists is that it is permissible to sell dogs that have permissible benefits, although the early jurists have mentioned only livestock guardian dogs and watchdogs (guarding the farm and house) among this group of dogs. However, the result of the opinion of this group of jurists is the permissibility of trade of all breeds of dogs that have permissible benefit.

This article studies and classifies different viewpoints of Imamiyyah jurists and focuses on the viewpoints of Imam Khomeini, because one of his prominent jurisprudential innovations in this field is the precise analysis of traditions related to the sale of dogs. He has concluded that all dogs having permissible benefit can be included within the category of the title "hunting" mentioned in the traditions. The main criterion for the validity of the sale is the feature of hunting. This research, after studying and analyzing Imam Khomeini's viewpoints, supports another probability that he has put forth and states that the title "hunting" is irrelevant and in the light of the verse about the prey of the trained dog, the traditions on hunting and slaughtered animals, the traditions on Saluki dogs and the examination of various statements mentioned by the jurists in different chapters, the title 'training' has a central role regarding the permissible benefits, and, the "hunting" itself is one of the referents of training, and, the sale of any dog that is trained for the rational permissible benefits is included within the traditions permitting its trade.

Literature Review

The issue of selling dogs has drawn the attention of the Imamiyyah jurists since old times and many jurisprudential books have dealt with it. However, few works have precisely analyzed the traditions related to "hunting dogs". In the previous literature, the jurists have discussed the prohibited transactions in the chapter on impermissible businesses and have mostly proved the permissibility of the sale of dogs that have a rational benefit based on proofs other than the traditions. What distinguishes the present research is the special emphasis on Imam Khomeini's interpretation of these traditions, and, given the connotation of these traditions, he presents an interpretation that the permissibility includes all the dogs that have a rational benefit.

Research Method

Descriptive-analytical method has been employed for the present research and the necessary data was collected from library sources, which included reliable jurisprudential sources, traditions and sources on principles of jurisprudence. Attempts have been made to accurately explain and evaluate the viewpoints of Imam Khomeini in this field, while examining and analyzing the

traditions related to “hunting dog”. The research process includes identification and extraction of related traditions, examination of the authenticity of their source and content, their compatibility with jurisprudential principles, and analysis of Imam Khomeini’s theoretical principles. Also, comparative method has been used to evaluate the differences and similarities between Imam Khomeini’s viewpoints and other jurisprudential opinions in order to better clarify the connotations of the traditions and their place in the jurisprudential system.

Results

After studying the traditions on dog trading, it became clear that the traditions have limited the permission to the hunting dog; on this basis, the famous early jurists also maintained that the transaction permission was limited to the hunting dog. After studying the traditions and statements mentioned by different jurists in different chapters, it was concluded that according to the criterion of the permissible benefit, the transaction of any dog that has permissible benefit is permitted, although the famous argument of the later jurists is limited to the three groups of dogs, and, in the explanation of the traditions, it was stated that according to this viewpoint, limitation of the traditions to permissibility of hunting dog is just an example and refers to any dog that has rational permissible benefit.

One of Imam Khomeini’s jurisprudential initiatives is that he carefully studied the traditions on hunting and in accordance with his interpretation of hunting, he categorized other beneficial dogs, like the three dogs, as hunting dogs, and permitted the transaction of any dog that has the feature of hunting. But in the process of the research, another possibility that he had raised was strengthened and it became clear that the title “hunting” is irrelevant and in the light of the verse about the prey of the trained dog, the traditions on hunting and slaughtered animals, the traditions on Saluki dogs and the examination of various statements mentioned by the jurists in different chapters, the title ‘training’ has a central role regarding the permissible benefits, and, the hunting itself is one of the referents of training, and, the sale of any dog that is trained for the rational permissible benefits is included within the traditions permitting its trade.

درنگی در دلالت روایات «کلب الصید» با تکیه بر دیدگاه امام خمینی (ره)^۱

میثم شعیب^۲

DOI: 10.22034/matin.2024.189877.1431

محمد تقی قبولی درافشان^۳

محمد حسن حائری^۴

مقاله پژوهشی

چکیده: از مباحثی که از دیرباز در کتب فقها مورد بحث بوده، بیع کلاب است؛ از آن رو که عمده دلیل این مسئله، روایات است و ظاهر آن‌ها جواز بیع کلب «صید» است مشهور فقهای متقدم، بیع کلاب نافع دیگر را جایز ندانسته‌اند، برخی هم مانند شیخ مفید جواز را اختصاص به صید سلوقی داده‌اند، در مقابل مشهور متأخران با دقت در روایات و جمع‌بندی امارات، به این نتیجه رسیده‌اند که «صید» در روایات، عنوان مُشیر برای تمام کلابی است که دارای منفعت محلله مقصوده باشند. یکی از ابتکارات فقهی امام خمینی در همین باب است که با دقت نظر در روایات باب به این نتیجه رسیده است که تمامی کلابی که منفعت محلله داشته باشند داخل در عنوان «صید» شده و عنوان اساسی صحت بیع، بلکه صید است. پژوهش حاضر پس از بررسی دیدگاه فقها به تفصیل دیدگاه امام خمینی را بررسی کرده و در نهایت با دلایلی که ارائه داده یکی دیگر از احتمالات ایشان را تقویت کرده و به این نتیجه رسیده که عنوان محوری روایات، «معلم» بودن است و فروش هر کلبی که در جهات محلله مقصوده آموزش ببیند جایز است و «صید» هم یکی از این مصادیق است.

کلیدواژه‌ها: امام خمینی، بیع کلاب، سلوقی، کلب الصید، ماشیه، هراش.

۱. مقاله مستخرج از رساله دکتری «واکاوی آراء غیر مشهور شیخ مفید (س) در ابواب معاملات» است.

۲. دکتری رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

E-mail: m.shoaib68@gmail.com

۳. دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول)

E-mail: ghabooli@um.ac.ir

۴. استاد گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

E-mail: haeri-m@um.ac.ir

استناد: شعیب، میثم؛ قبولی درافشان، سید محمد تقی و حائری، محمد حسن (۱۴۰۳). درنگی در دلالت روایات «کلب الصید» با تکیه بر دیدگاه امام خمینی (س)، پژوهشنامه متین، ۲۶(۱۰۴)، ۲۹-۵۷. doi: 10.22034/matin.2024.189877.1431

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۳/۲۲ تاریخ بازنگری ۱۳۹۸/۹/۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۹/۱۰

پژوهشنامه متین / سال بیست و نهم / شماره صد و چهار / پاییز ۱۴۰۳ / صص ۵۷-۲۹

مقدمه

بیع کلب مسئله‌ای است که از گذشته در کتب محدثان و فقها مورد کنکاش قرار گرفته است. از ظاهر عبارت شیخ مفید چنین برداشت شده که فقط قائل به جواز فروش سگ شکاری سلوقی است و بقیه انواع سگ‌ها داخل در محرمات مکاسب هستند، چرا که بیان شده است پول خرید و فروش سگ حرام است مگر اینکه سگ سلوقی شکاری باشد که در این صورت اشکالی در فروش و تصرف در آن پول نیست (شیخ مفید، ۱۴۱۳، ص. ۵۸۹). از حکم حرمت ذکر شده فقط «صید سلوقی» را استثناء کرده است. علامه حلی هم در مختلف الشیعه این دیدگاه را به عنوان یک دیدگاه غیر مشهور دانسته (علامه حلی، ۱۴۱۳، ج ۵، ص. ۱۲) و بیان کرده تنها شیخ طوسی در النهایه موافق این رأی است (۱۴۰۰، ص. ۳۶۴).

فقهای بعد از شیخ مفید هم متعرض این مسئله شده و بخشی از مباحث مکاسب محرمه بدان اختصاص یافته است، غیر از این دیدگاه که به عنوان یک رأی غیر مشهور یا شاذ تلقی شده است در بین فقهای متقدم دو دیدگاه رایج وجود دارد، رأی مشهور فقهای متقدم امامیه با توجه به روایاتی که در ادامه پژوهش ذکر خواهد شد، فقط جواز خرید و فروش سگ شکاری (کلب الصید) بوده و معامله انواع سگ‌ها از نظر این دسته از فقها ممنوع است. دیدگاه دسته دیگر از فقها، جواز فروش سگ‌هایی بوده که دارای منفعت محله مقصوده بوده‌اند گرچه فقهای متقدم در زمره این کلاب، فقط سگ‌های گله و نگهبان مزرعه و خانه را ذکر کرده‌اند ولی نتیجه دیدگاه این دسته از فقها، جواز تمامی سگ‌هایی است که دارای منفعت محله مقصوده باشند. در نگارش حاضر ابتدا دیدگاه فقها دسته‌بندی شده و عمده دلیل جواز و منع که روایات است مورد کنکاش قرار گرفته و بعد از بررسی دیدگاه فقها، با بسط بیشتری به آرای امام خمینی پرداخته شده و بیان می‌شود که یکی از ابتکارات و دقت نظرهای ایشان در همین باب است که با توجه به همان روایات «کلب الصید» و موشکافی آن‌ها، جواز بیع سگ‌های دیگری را هم صادر می‌کند.

۱. پیشینه

بحث فروش سگ و احکام مرتبط با آن، از دیرباز مورد توجه فقهای امامیه بوده است و فقها در گذشته در ابواب مختلف مخصوصاً بیع به تفصیل به بحث فروش سگ شکاری پرداخته

و روایات مربوطه را مورد تحلیل و بررسی قرار داده‌اند، در حوزه پژوهش‌های دانشگاهی هم مقالاتی چند به رشته تحریر درآمده است و به برخی احکام آن اشاره کرده‌اند؛ اما در زمینه دیدگاه امام خمینی در این مسئله پژوهش مستقلی که به‌طور خاص به تحلیل نظرات ایشان در باب کلب الصید بپردازد، تاکنون صورت نگرفته است. هرچند در برخی آثار به‌صورت پراکنده به دیدگاه‌های ایشان اشاره شده؛ اما تحلیل جامع و مستقلی که نوآوری‌های فقهی ایشان را در این زمینه بررسی کند، مشاهده نمی‌شود. پژوهش حاضر باهدف پر کردن این خلأ پژوهشی و با تمرکز بر تحلیل دقیق دیدگاه امام خمینی در باب دلالت روایات کلب الصید صورت گرفته است. این پژوهش می‌کوشد ضمن بررسی مبانی فقهی و اصولی امام خمینی، نوآوری‌های ایشان در فهم و تحلیل روایات این باب را تبیین نماید.

۲. دسته‌بندی دیدگاه فقها

شیخ انصاری در مسئله دوم از استثناهای بیع اعیان نجسه متعرض این مسئله شده و در ابتدا دیدگاه فقها در رابطه با فروش سگ را به‌صورت ثنایی مطرح می‌کند به این صورت که خرید و فروش سگ یا معاوضه بر «کلب هراش» است که بیان کرده اجماع فقها بر ممنوعیت معاوضه این سگ‌هاست یا معاوضه بر سگ‌های غیر هراش است که خود این قسم را دو دسته کرده که سگ غیر هراش یا «صیود» هستند یا «غیر صیود»؛ «صیود» نیز خود به دو دسته سلوقی و غیر سلوقی تقسیم شده‌اند و بیان کرده معاوضه کلب صیود سلوقی، متقین از روایات و به اجماع فقها جایز است.

در معاوضه صیود غیر سلوقی هم همان‌طور که ذکر شد دیدگاه مشهور متقدمان بر جواز است غیر از دیدگاه شیخ مفید و دیدگاه شیخ طوسی در النهایه.

اما قسم دیگری که مطرح شده و محل نزاع فقها بوده معاوضه سگ‌های غیر شکاری و سگ‌های گله، نگهبان مزرعه و خانه است که دیدگاه مشهور فقهای متقدم بر عدم جواز و دیدگاه مشهور متأخرین بر جواز معاوضه این سگ‌هاست (ر.ک. به: انصاری، ۱۴۳۲، ج ۱، صص. ۵۶-۵۱).

۳. حکم فروش سگ

با توجه به دسته‌بندی ذکر شده از آرای فقها در باب کلاب به بررسی تک تک موارد ذکر شده پرداخته می‌شود.

۳-۱. سگ هراش

دسته اولی که ذکر شد و اجماع فقهای امامیه بر ممنوعیت معاوضه بر آن است، معاوضه «کلب هراش» است، از این رو بایسته است ابتدا تعریف آن روشن و در ادامه، ادله فقها بر ممنوعیت این معاوضه ذکر شود.

لغت شناسان این واژه را همراه با تعابیری مانند «الهراش»، «الخراش»، «الاهتراش»، «التهریش»، «التحریش» و در معانی‌ای همچون: سختی، تندخویی و بدخویی و در مورد سگ، به معنای درگیری، خشونت و تحریک نسبت به یکدیگر معنا کرده‌اند (ر. ک. به: خلیل بن احمد، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۳۹۹؛ ابن منظور، ۱۴۱۴، ص ۳۶۳؛ صاحب بن عباد، ۱۴۱۴، ج ۳، ص ۳۹۱؛ جوهری، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۱۰۲۷؛ ابن اثیر، ۱۳۶۷، ص ۲۶۰).

فقها معنای دقیقی از «هراش» ارائه نداده‌اند؛ اما با دسته‌بندی‌ای که از انواع سگ‌ها کرده‌اند می‌توان مراد آن‌ها را کشف کرد. در دسته‌بندی‌ای که از کلاب انجام داده‌اند، معمولاً هراش را در مقابل کلاب ماشیه، زرع، حائط و صید قرار داده‌اند (علامه حلی، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۴۵۹؛ شهید اول، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۴۸۰؛ شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۱۳۵)؛ برخی هم تصریح کرده‌اند سگ‌ها پنج دسته‌اند که هراش را علاوه بر موارد بالا ذکر کرده‌اند و گفته‌اند: این سگ‌ها «عطل» نامیده می‌شوند (ابن فهد حلی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۳۹۲)، برخی هم از تعبیر «عقور» از آن‌ها یاد کرده‌اند (علامه حلی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۱۵۶) و به طور اجمال مراد فقها از هراش، سگ‌های مضر (ر. ک. به: حسینی عاملی، ۱۴۱۹، ج ۱۲، ص ۷۶) یا سگ‌هایی هستند که منفعت محله مقصوده‌ای مانند شکار، نگهبانی و ... ندارند (شهید ثانی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۴۹؛ نجفی، ۱۴۰۴، ج ۲۲، ص ۱۴۳).

در ممنوعیت معاوضه این کلاب بین فقها مخالفتی وجود ندارد و ادعای اجماع شده است (شیخ طوسی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۶۵؛ علامه حلی، ۱۴۱۴، ج ۱۰، ص ۱۶). با بررسی روایات به این نکته پرداخته خواهد شد که این دلیل مخدوش است و دلیل عمده منع، روایات است؛

میثم شعیب و همکاران: درنگی در دلالت روایات «کلب الصید» با تکیه بر دیدگاه امام خمینی^(ره) ۳۳

گرچه اطلاق برخی از نصوص شامل دیگر کلاب هم می‌شود، ولی برخی بیان کرده‌اند روایات مطلق را با دیگر روایات مقتید کرده و تنها کلاب هراش تحت ادله ممنوعیت قرار می‌گیرند (خویی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۹۳). استدلال برخی دیگر از فقها بر حرمت، عدم وجود منفعت محلله مقصوده و در نتیجه عدم مالیت و عدم صحت بیع است (شهید ثانی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۴۹؛ روحانی، ۱۴۲۹، ج ۱، ص ۷۷).

۲-۳. سگ شکاری

با توجه به دسته‌بندی ذکر شده از دیدگاه فقها، قدر متیقن از جواز معاوضه کلب، بیع سگ شکاری بود که با عنوان «کلب الصید» مطرح شده است و بیان شد کلب صید را به دو دسته سلوقی و غیر سلوقی تقسیم کرده‌اند، از این رو دیدگاه فقها درباره هر کدام ذکر خواهد شد.

۱-۲-۳. سگ شکاری سلوقی

در مورد این قسم شیخ انصاری بیان کرده قدر متیقن از احادیث و معقد اجماع فقها، جواز است (۱۴۳۲، ج ۱، ص ۵۱). دیدگاه شیخ مفید هم اختصاص جواز به این قسم بود (۱۴۱۳، ص ۵۸۹). هم‌رأی او هم شیخ طوسی در النهایه بود (۱۴۰۰، ص ۴۶۰). سلار نیز جواز را اختصاص به بیع کلاب سلوقی، ماشیه و زرع داده است (۱۴۰۴، ص ۱۷۰). در ادامه پژوهش پس از بررسی روایات روشن خواهد شد، استثنایی که از حکم حرمت مطرح شده مطلق «کلب الصید» است و خصوصیتی در سلوقی بودن وجود ندارد و برخی فقهای معاصر علت تکیه فقها بر سلوقی در مباحث خود را این گونه مطرح کرده‌اند که قید سلوقی در این سه کتاب مذکور آمده و این سه کتاب، از کتب برگرفته شده از اصول اربعه‌مأ هستند، در نتیجه فقها، عبارات این سه کتاب را به منزله نص تلقی می‌کنند (ر.ک. به: منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، صص ۴۹۸-۵۰۲).

۲-۲-۳. سگ شکاری غیر سلوقی

همان‌طور که اشاره شد روایاتی که جواز معاوضه کلاب را داده‌اند، کلب صید را به‌طور مطلق بیان کرده‌اند که ن این روایات را به دودسته تقسیم کرده‌ایم: نخست برخی از آن‌ها

که منطوقاً دلالت بر این حکم دارند ذکر شده و بعد دسته دوم که مفهوم آن‌ها دلالت بر جواز بیع کلب صید دارد.

دسته نخست: دلالت از طریق منطوق

مورد نخست، روایت قاسم بن ولید عامری از امام صادق^(ع) است که در مورد حکم پول سگی که شکار نمی‌کند پرسش می‌کند و آن حضرت در جواب می‌گوید: سحت است ولی پول سگ صیود اشکالی ندارد (شیخ طوسی، الف ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۳۶۷؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۱۲۷). در این حدیث جواز مطلق صیود مطرح شده؛ اما روایت با اشکال سندی مواجه است (مجلسی، ۱۴۰۶، ج ۱۰، ص ۳۶۴) چرا که قاسم بن ولید مهمل است و مدح و ذمی در مورد وی نیست (منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۵۰۳).

روایت دیگر، روایت ابو جمیله از لیث از امام صادق^(ع) است که در مورد ثمن سگ شکاری سؤال می‌کند و آن حضرت هم جواز فروش و تصرف را می‌دهد (شیخ طوسی، الف ۱۴۰۷، ج ۹، ص ۸۰). در این روایت نیز سؤال از مطلق «کلب الصید» است و در جواب، اگر حضرت می‌خواست اختصاص به قسم خاصی می‌کرد، از این رو دلالت آن بر جواز مطلق کلب الصید اشکالی ندارد؛ اما این روایت هم مشکل سندی دارد و ابو جمیله را علمای رجال تضعیف کرده‌اند (ر.ک. به: شیخ طوسی، ۱۴۲۰، ص ۴۷۵؛ ابن غضائری، ۱۴۲۲، ص ۸۸؛ نفرشی، ۱۳۷۷، ص ۴۰۷؛ اردبیلی، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۲۵۶).

روایت دیگری که در این دسته قرار دارد، روایت ابو بصیر از امام صادق^(ع) است که درباره حکم پول سگ شکاری سؤال می‌کند و آن حضرت بیان می‌کند: اشکالی ندارد؛ اما پول سگ‌های دیگر اشکال دارد (شیخ طوسی، الف ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۳۵۶). در این روایت نیز جواز بیع مطلق کلب الصید داده شده، ولی این روایت نیز با مشکل سندی مواجه است؛ چرا که در طریق این حدیث قاسم بن محمد جوهری و علی بن ابی حمزه هستند که هر دو واقفی‌اند و وثاقت آن‌ها اثبات نشده است (منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۵۰۴).

دسته دوم: دلالت از طریق مفهوم

دسته دیگر روایاتی است که برخی فقها مانند شیخ انصاری به مفهوم آن تمسک کرده‌اند

(انصاری، ۱۴۳۲، ج ۱، ص ۵۳)، روایاتی مانند پول سگی که شکار نمی‌کند، سحت است (شیخ طوسی، الف ۱۴۰۷، ج ۷، ص ۱۳۶)، یا پول سگی که سگ شکاری نیست، سحت است (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۱۷۱). نکته‌ای که حائز اهمیت است اینکه مبنای فقهی مانند شیخ انصاری، عدم حجیت مفهوم وصف است. پس چگونه به این روایات از طریق مفهوم وصف تمسک بسته است؟ در توجیه استناد، برخی از شارحین مکاسب بیان کرده‌اند دو گونه مفهوم وجود دارد؛ گاهی وصف، تدخّل در موضوع دارد و اگر جزء الموضوع شد، حتماً مدخلیتی دارد که ذکر شده. در «الکلب الذی یصید»، این وصف، منقوع طبیعت کلب شده و یک نوع ساخته و حکم را روی یک نوع آن بار کرده است (شهدی تبریزی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۲۴). پس در مواردی که وصف با نشانه‌هایی از اشعار، به دلالت رسد، آن مفهوم حجت است.

اشکال دیگری که به این روایات وارد شده به این صورت است که این روایات مطلق هستند؛ ولی انصراف به سلوقی دارند، چراکه قدر متیقن، جواز صید سلوقی است و مطلق، منصرف به قدر متیقن می‌شود. در پاسخ این اشکال بیان شده چنین ادعایی باطل است و در اینجا انصراف ممکن نیست، چراکه انصراف نیاز به منشأ دارد و منشأ، استعمال یا غلبه وجودی است یا غلبه استعمال. در وهله نخست باید گفت اصلاً غلبه وجودی در کار نیست و در همه جا کلب الصيد وجود دارد و در ثانی غلبه‌ای که حجیت دارد، غلبه در استعمال است؛ شاید مستشکل بتواند از روایاتی با محتوای پول شکاری‌ها جایز است ادعای انصراف کند؛ اما از روایاتی که با مفهوم، دلالت داشتند نمی‌توان چنین ادعای انصرافی برداشت کرد. بدین جهت که در مواردی مانند «ثمن الکلب الذی لایصید سحت»، در اینجا موضوع، مرکب است و یک جزء آن «کلب» و جزء دیگر آن «الذی لایصید» است که در اینجا ابتدا باید از هیئت ترکیبی مفهوم گرفته شود و بعد ادعای انصراف کرد؛ درحالی که اگر حکم روی موضوع مرکب رود، با اتفای یک جزء آن، مرکب هم منتفی می‌شود (ر.ک. به: انصاری، ۱۴۳۲، ج ۱، ص ۵۴).

۳-۳. سگ‌های نگهبان و کله

اصل کلی دربارهٔ بیع سگ‌ها از دیدگاه فقهای امامیه، حرمت آن است و احادیثی مانند «ثمن

الکلب سحت» به عنوان قاعده اولیه پذیرفته شده است. هر موردی که از این قاعده مستثنا شود، نیاز به دلیل خاص دارد. تاکنون تنها سگ‌های شکار (صیود) به دلیل تقدم خاص بر عام از این قاعده مستثنا شده‌اند. بحث اصلی بین فقها درباره سایر انواع سگ‌هاست که منفعت محلله دارند و در کتب فقهی با عنوان «کلاب ثلاثه» آمده است. امروزه نیز سگ‌هایی مانند سگ‌های پلیس و هلال‌احمر وجود دارند که برای کشف جسد، مواد مخدر و سایر موارد عقلایی تربیت شده‌اند و منفعت آن‌ها حتی بیشتر از کلاب ثلاثه است. درباره کلاب ثلاثه بیان شد که طبق بیان شیخ انصاری، دیدگاه اشهر فقها متقدم بر عدم جواز است و محدثانی مثل کلینی و صدوق، روایات جواز را حصر در سگ‌های شکاری کرده‌اند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۱۲۷؛ شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۱۷۱) و بنای آن‌ها ذکر اخباری بوده که بدان عمل می‌کرده‌اند، چنانچه از مقدمه کافی و الفقیه برداشت می‌شود (منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۵۱۸). بعد از محدثان، فقهای مانند مفید (۱۴۱۳، ص ۵۸۹) و ابن سعید حلی (۱۳۹۴، ص ۷۶) قائل به منع بوده‌اند و ظاهر خلاف (شیخ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۱۸۱) و غنیه (ابن زهره، ۱۴۱۷، ص ۲۱۴) نیز اجماع بر عدم جواز است (انصاری، ۱۴۳۲، ج ۱، ص ۵۵). هر چند عبارات فقها مختلف است و شیخ طوسی که مدعی اجماع بر منع است، در مبسوط بر این عقیده است که اجاره سگ برای شکار و نگهبانی گله و زرع صحیح است؛ زیرا مانعی از بیع نیست و بیع این کلاب صحیح است و هر آنچه بیع آن صحیح باشد، اجاره آن هم صحیح است (شیخ طوسی، ۱۳۸۷، ج ۳، ص ۲۵۰). ابن براج نیز در بحث اجاره هم‌رأی شیخ طوسی شده و دلیل صحت اجاره را صحت بیع دانسته و قائل به تلازم صحت بیع و اجاره است (ابن براج، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۵۰۲). ابن زهره هم در مبیع ابتدا منفعت محلله داشتن را معتبر دانسته و سپس بر این عقیده شده که به خاطر قید منفعت داشتن، هر چیزی که انتفاعش حرام است، خارج می‌شود و از این امور، نجاسات هستند، مگر مواردی که با دلیل خارج شوند و از بیع کلب، سگ معلّم شکاری است (ابن زهره، ۱۴۱۷، ص ۲۱۳). وی از ممنوعیت معاوضه کلب، فقط کلب صید را خارج کرده؛ ولی از آنجا که جواز و منع را بر مدار منفعت محلله و عدم آن قرار داده، در صورتی که جواز منفعت از کلاب ثلاثه ثابت شد، طبق مبنای وی جواز بیع آن‌ها هم ثابت است (منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۵۲۶). به تدریج در مورد کلاب ثلاثه، رأی فقها بر جواز شده و طبق نقل شیخ انصاری از زمان شیخ طوسی

به بعد، مشهور فتوا به جواز داده‌اند (انصاری، ۱۴۳۲، ج ۱، ص ۵۵). در ادامه پژوهش، بایسته است به این نکته پرداخته شود که به چه دلیلی فقها از روایات تعدی کرده و جواز را در بقیه پذیرفته‌اند؟ در کتب فقهی، دلایلی برای این مسئله احصا شده که به بررسی آن‌ها پرداخته می‌شود.

الف) منفعت داشتن

یکی از دلایل جواز بیع برخی سگ‌ها، منفعت آن‌هاست. شیخ طوسی در خلاف نگهداری سگ برای حراست از خانه را جایز دانسته و به روایات و اجماع استناد کرده است. او همچنین نگهداری سگ برای حراست از گله، زراعت و شکار را نیز مجاز شمرده است (شیخ طوسی، الف ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۱۸۳). علامه حلی نیز نگهداری سگ برای شکار، زراعت، گله و خانه را جایز دانسته و بقیه موارد را نپذیرفته، مستند به حدیث نبوی که فرموده هر کس سگی غیر از سگ گله، شکار یا زراعت نگه دارد، از اجر او کاسته می‌شود (ابن حیون، ۱۳۸۵، ج ۳، ص ۴۵۲). هرچند این روایت عامی است و در دلالتش اختلاف وجود دارد (حسینی عاملی، ۱۴۱۹، ج ۱۲، ص ۹۸)؛ اما روایات دیگری نیز نگهداری سگ برای منفعت محلله را مجاز دانسته‌اند. (ر.ک. به: کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۵۵۳؛ نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۳، ص ۹۰). همچنین سیره عقلا و مسلمانان در طول تاریخ بر این امر بوده است (منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۵۲۰). برخی نیز با استناد به اولویت عرفی استدلال کرده‌اند که وقتی بیع سگ شکاری با وجود نیاز کم جایز است، بیع سگ‌های دیگر که برای حراست ضروری‌اند نیز باید جایز باشد (حسینی عاملی، ۱۴۱۹، ج ۱۲، ص ۹۸)؛ بنابراین، منفعت داشتن این سگ‌ها مسلم است، ولی با توجه به روایات وارده که فقط اجازه بیع کلب الصيد را صادر کرده‌اند، فقها درصدد توجیه و کشف حکمت این حکم بوده‌اند. از این‌رو برخی لفظ «صید» را حمل بر مثال و کنایه از مطلق سگی قرار داده‌اند که منفعت محلله مقصوده داشته باشد (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۲۲، ص ۱۴۲)، چراکه مقتضی جواز - منفعت محلله مقصوده - در کلاب ثلاثه هم هست (علامه حلی، ۱۴۱۹، ج ۴، ص ۴۶۲).

چنین استدلال شده که خداوند اشیا را که صلاحیت انتفاع دارند برای انسان خلق کرده و در نتیجه، روایات «ثمن الکلب سحت» را حمل بر کلاب هراش کرده‌اند (علامه حلی،

۱۴۱۳، ج ۵، ص ۱۳؛ مقدس اردبیلی، ۱۴۰۳، ج ۸، ص ۳۷). چنین اشکالی می‌تواند بر این وجه جمع وارد شود که با این حمل، لزوم تخصیص اکثر و لزوم حمل کلام شارع بر لغو است؛ اما پاسخ این خدشه این گونه داده شده که انتفاعات حرام از سگ مانند بازی کردن، آزار و اذیت کردن و مانند آن بسیار زیاد است و ادله منع را منصرف بدان کرده‌اند (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۲۲، ص ۱۴۳؛ منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۵۴۲-۵۴۴؛ امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۱۰۶). برخی دیگر اصلاً مدعی شده‌اند این روایات از بیع برای تفریح و تفرج منع کرده‌اند و احتمال هم دارد ناظر به کلابی باشد که خلفا برای بازی و امثال آن استفاده می‌کردند مؤید این احتمال هم برخی روایات است که مردم در نگهداری سگ افراط کرده و سگ‌ها در زندگی‌شان آزاد بودند و ضررشان از منفعت بیشتر بود و بدین خاطر از نگهداری آن‌ها نهی و ترغیب به کشتن برخی از آن‌ها شد (منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۵۲۳).

گرچه اصل اولیه در معاملات عدم صحت و أصالة الفساد است، ولی با عموماً «أوفوا بالعقود»، «أحل الله البيع» و «تجارة عن تراض» می‌توان از این اصل اولیه دست برداشت و سیره عقلا و متشرعه نیز بر تنفیذ معاملات بوده، مگر اینکه ردعی از شارع رسد. به‌رغم اینکه در این مسئله، ظاهر روایات فقط جواز بیع کلب صید است، می‌توان از ظاهر آن دست کشید و آن را بر مطلق ماینفع به حمل کرد (منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۵۳۴). چراکه با داشتن منفعت محله مقصوده، کلاب نافع مالیت پیدا کرده و بلکه منفعت در برخی از آن‌ها بسیار بیشتر از کلب الصید است.

نجاست نیز نمی‌تواند مانع شود، چراکه اگر مانع بود، در کلب الصید نیز وجود دارد. بعد از حلیت انتفاع و مالیت عقلایی، نمی‌توان حرمت را به شارع و شریعت سمحه منسوب کرد. این بیان در عبارات بسیاری از فقها ذکر شده است، مانند علامه در بیع تذکره (علامه حلی، ۱۴۱۴، ج ۱۰، ص ۲۷)، کتاب اجاره (علامه حلی، ۱۳۸۸، ص ۲۹۵)، مختلف (علامه حلی، ۱۴۱۳، ج ۵، ص ۱۳)، ایضاح (فخر المحققین، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۴۰۲)، غنیه (ابن زهره، ۱۴۱۷، ص ۲۱۳) و مجمع الفائده (مقدس اردبیلی، ۱۴۰۳، ج ۸، ص ۳۷).

معاملات نیز مانند عبادات تعبدی نیستند که مصالح آن‌ها بر ما پوشیده باشد. روایتی صحیح از امام باقر^(ع) از زبان امام علی^(ع) نقل شده که فرمودند: خیری در سگ‌ها نیست مگر سگ شکاری یا سگ گله (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۵۵۲). این نشان می‌دهد که خیر در

دو مورد وجود دارد که در یکی باعث جواز بیع می‌شود و در دیگری این طور نیست (منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص. ۵۳۸).

ب) تعیین دیه برای کلاب ثلاثه

در روایات برای «کلاب ثلاثه» دیه تعیین شده است، به این معنا که اگر کسی آن‌ها را بکشد، باید دیه پرداخت کند. علامه حلی این مورد را نشانه‌ای بر مالیت داشتن این سگ‌ها دانسته و استدلال کرده که تعیین دیه، مستلزم مالکیت و جواز تصرف است (علامه حلی، ۱۴۱۲، ج ۱۵، ص. ۳۵۶). ابن ادریس نیز قبل از او، پس از جواز بیع کلب صید، جواز بیع کلاب ثلاثه را صادر کرده و دلیل آن را تعیین دیه برای این سگ‌ها در شرع دانسته است (ابن ادریس، ۱۴۱۰، ج ۲، ص. ۲۲۰).

فقها معتقدند که تعیین دیه دلالت بر مالیت دارد، هرچند مضمون روایات متفاوت است (ر.ک. به: حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۹، ص. ۲۲۶). این روایات در ابواب دیات مورد عمل فقها قرار گرفته است (مکارم شیرازی، ۱۴۲۶، ص. ۶۴). در مقابل، برخی فقها معتقدند که تعیین دیه دلالت بر مالیت ندارد؛ بلکه دیه برای چیزی که مال نیست نیز مشخص می‌شود، مانند دیه حر (انصاری، ۱۴۳۲، ج ۱، ص. ۵۸).

در پاسخ به اشکال مالیت «کلاب ثلاثه»، بیان شده که تعیین دیه برای این سگ‌ها به معنای تعیین قیمت آن‌هاست و قیاس این مورد با حر نادرست است؛ زیرا حر ارزش بالاتری از تملک یا قیمت‌گذاری دارد، درحالی که احترام سگ‌ها ناشی از مالیت آن‌هاست. در روایات مربوط به دیه، همه این موارد در یک سیاق ذکر شده‌اند و برای همه دیه تعیین شده است، به‌ویژه برای سگ شکاری که بدون شک مالیت دارد (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۲۲، ص. ۱۴۴؛ منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص. ۵۳۹؛ مکارم شیرازی، ۱۴۲۶، ص. ۶۵).

در برخی روایات به جای «قیمت»، از لفظ «دیه» استفاده شده است. مثلاً در روایت صحیح ابن مسکان از امام صادق (ع) آمده: «دیه عبد، قیمت آن است» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۷، ص. ۳۰۴). همچنین ممکن است تعیین دیه به دلیل رفع منازعات ناشی از فقدان قیمت بازاری باشد. در روایتی از علی (ع) در مورد کسی که سگ شکاری را بکشد، آمده که باید قیمت آن را پرداخت کند و همین‌طور برای سگ‌های گله و حائط (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۷، ص. ۳۶۸).

بنابراین، استدلال به لفظ دیه برای اثبات عدم مالیت صحیح نیست؛ زیرا برای سگ شکاری نیز دیه تعیین شده است (منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص. ۵۴۰-۵۳۹) و این موارد در یک سیاق بیان شده‌اند.

ج) روایت تنزیل کلاب ثلاثه به صید

با مرور آرای شیخ طوسی، او در کتاب مبسوط، کلاب را به دو دسته تقسیم می‌کند: دسته‌ای که به هیج وجه فروخته نمی‌شوند و دسته‌ای که اگر برای شکار آموزش ببینند، بیع آن‌ها جایز است. همچنین سگ‌های گله و نگهبان خانه را نیز در این دسته قرار می‌دهد (شیخ طوسی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص. ۱۶۶).

یکی از دلایل جواز بیع، روایت مرسله‌ای از شیخ طوسی است که حکم ماشیه و حائط را مانند صید می‌داند؛ اما این مرسله به دلیل مرسل بودن و تحلیل راوی نمی‌تواند دلیلی معتبر باشد (انصاری، ۱۴۳۲، ج ۱، ص. ۵۶). علاوه بر این، شیخ طوسی این روایت را در کتب حدیثی خود نیاورده است (انصاری، ۱۴۳۲، ج ۱، ص. ۵۹). استناد مشهور فقها به این روایت نیز قطعی نیست (منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص. ۵۳۵) و ممکن است آن‌ها به دلایل دیگری یا به اخبار دیات استناد کرده باشند (مکارم شیرازی، ۱۴۲۶، ص. ۶۵). برخی شهرت را جابر ضعف سند می‌دانند؛ اما این شهرت مربوط به متقدمان است و دیدگاه اشهر آن‌ها ممنوعیت بیع بوده است (انصاری، ۱۴۳۲، ج ۱، ص. ۵۹)؛ بنابراین، نهایتاً این مرسله می‌تواند به عنوان مؤید ادله جواز تلقی شود.

د) صحت اجاره کلاب و تلازم بین اجاره و بیع

یکی از دلایلی که برای جواز فروش «کلاب ثلاثه» مطرح شده، این است که اجاره این سگ‌ها صحیح است و بین صحت اجاره و بیع تلازم وجود دارد؛ بنابراین بیع آن‌ها نیز جایز است. شیخ طوسی بیان کرده که همه فقها بر صحت اجاره «کلاب ثلاثه» توافق دارند (شیخ طوسی، ۱۳۸۷، ج ۳، ص. ۲۵۲؛ ۱۴۰۷، ج ۳، ص. ۵۱۱) و علامه حلی نیز این دیدگاه را تأیید کرده است (علامه حلی، ۱۳۸۸، ص. ۲۹۵). برخی دیگر نیز اشاره کرده‌اند که «کلاب ثلاثه» مملوک هستند و برای اتلاف آن‌ها غرامت مشخص شده است و اجاره، هبه، وقف، وصیت و حتی

قرار دادن آن‌ها به‌عنوان مهر یا ثمن جایز است (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۲۲، ص ۱۴۲).
اما این استدلال با اشکالاتی روبروست؛ از جمله اینکه خود شیخ طوسی در کتاب خلاف دیدگاهی مخالف ارائه داده (ابن ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۱۸۱) و ابن زهره نیز بیع غیر کلب معلم را جایز نمی‌داند (۱۴۱۷، ص ۲۱۴). همچنین تلازم بین صحت اجاره و بیع همواره مورد اختلاف فقها بوده و برخی آن را قبول ندارند. به‌عنوان مثال، اجاره حر و ام ولد صحیح است، ولی بیع آن‌ها جایز نیست، یا بیع مأکولات مانند گندم و آب‌میوه مجاز است، ولی اجاره آن‌ها صحیح نیست (خویی، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۹۸).

نقض این ملازمه با جواز اجاره حر و ام ولد و عدم جواز آن‌ها، قیاس مع الفارق است، چراکه سخن در مورد اجاره اعیان است نه اجاره اشخاص (مکارم شیرازی، ۱۴۲۶، ص ۶۵). عدم ملازمه با ادله قاهره ثابت شده است که آن‌ها را از تحت ملازمه خارج کرده است. در وقف و حر، اکثر احکام ملک از قبیل هبه و مانند آن جاری نمی‌شود. مراد از این ملازمه، ملازمه عقلی نیست که در برخی موارد نقض شود، بلکه مراد این است که در هر عینی که مملوک باشد و انتفاع مقصود عقلایی داشته باشد، احکام ملک وجود دارد (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۲۲، ص ۱۴۲)؛ بنابراین، ادعای این ملازمه نمی‌تواند دلیل مستقلاً برای جواز بیع باشد، ولی با ضمیمه امارات ملک، باعث ظن به جواز می‌شود (انصاری، ۱۴۳۲، ج ۱، ص ۵۹).

۴. دیدگاه امام خمینی در بیع کلاب

در این جستار، دیدگاه فقهای متقدم و متأخر درباره بیع کلاب بررسی و ادله منع و جواز کنکاش شد. امام خمینی در این باب، با تمرکز بر روایات کلب الصید، جواز بیع کلاب با منفعت محله مقصوده را از این روایات استنباط کرده است. ایشان کلاب را به دو دسته تقسیم می‌کند: کلب سلوقی برای صید که به‌طور قطع از روایات و اجماع ثابت است؛ و کلب غیر سلوقی که یا برای منافع عقلایی مانند شکار، نگهبانی، یا کشف جرم استفاده می‌شود و بیع آن جایز است، یا منفعتی ندارد (مثلاً برای تفریح) که در این صورت بیع آن جایز نیست. ایشان بر این باور است که روایات در این زمینه باید دقیقاً بررسی شوند و روایات را به دو دسته تقسیم می‌کند:

روایات دسته نخست: روایاتی که قید صید و مشتقات آن به کار نرفته

دسته نخست از روایاتی که امام بحث کرده، روایاتی است که قید «صید»، «اصطیاد» و مانند آن ذکر نشده است؛ به تعبیر دیگر، این روایات مطلق هستند که امکان دارد ادعای انصراف از آن‌ها شود. مضمون آن‌ها به این صورت است که «ثمن الکل سحت» چه سگی که شکار می‌کند یا شکار نمی‌کند، مانند روایات:

موقته سکونی از امام صادق^(ع) که فرموده: «پول میته، کلب، خمر، مهر زناکار، رشوه گرفتن برای حکم کردن و مزد پیش‌گو سحت است» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۱۲۷).
روایت دیگر حسنه حسن بن علی و شاء است از امام رضا^(ع) که از فروش مغنیه سؤال می‌کند و آن حضرت بیان کرده که اگر مردی پول داد و مغنیه‌ای خرید، پول آن مانند پول فروش سگ است و «ثمن کلب، سحت است و سحت در آتش است» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۱۲۷).

در مورد اطلاق این دسته از روایات، امام خمینی منکر اطلاق شده و بیان کرده که این روایات در مقام بیان حکم هرکدام از این عناوین به‌تنهایی نیست، بلکه درصدد شمارش اجمالی است و در این روایات، مصادیق سحت شمارش شده که چه چیزهایی به‌عنوان سحت هستند. بسان جایی است که گفته شود: در شرع محرماتی مانند دروغ، غیبت، تهمت، ربا و... یا واجباتی مانند نماز، روزه، زکات، حج و... وجود دارد که در این موارد، اطلاق گیری صحیح نیست که به‌طور مثال گفته شود روزه مطلقاً واجب است یا مثلاً گفته شود دروغ مطلقاً حرام است و اطلاق درجایی که در مقام شمارش است، جریان ندارد (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۹۸؛ تبریزی، ۱۴۱۶، ج ۱، ص ۴۳).

روایت دیگری که در این دسته قرار گرفته و شبیه موارد بالا است، صحیحه ابراهیم بن ابی البلاد است که به امام کاظم^(ع) می‌گوید: یکی از دوستان آن حضرت کنیزان آوازه‌خوانی داشته که قیمت آن‌ها چهارده هزار درهم شده و ثلث آن را برای آن حضرت قرار داده است. امام در جواب می‌گوید: «حاجتی بدان ندارد و ثمن کلب و مغنیه سحت است».

در این روایت، مورد سؤال ثمن مغنیه بوده، ولی آن حضرت به خاطر تسویه بین کلب و مغنیه، کلب را هم ذکر کرده تا درصدد تحقیر ثمن آن‌ها برآید؛ بنابراین، اینجا هم چون در مقام بیان حکم کلب نبوده، اطلاق جاری نیست (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۹۹).

آخرین روایتی که ایشان در این دسته ذکر کرده، روایت جراح مدائنی از امام صادق (ع) است که می‌فرماید: «از خوردن سحت، ثمن خمر است و حضرت از ثمن کلب نهی کردند» (شیخ طوسی، الف، ۱۴۰۷، ج ۷، ص ۱۳۶). امام خمینی درباره این روایت می‌گوید: به فرض اطلاق آن پذیرفته شود، ولی روایت هم ضعف سندی دارد، چراکه قاسم بن سلیمان در آن واقع شده است و همچنین متن روایت مضطرب است و از ترکیب فصیحی برخوردار نیست (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۱۰۰؛ ر.ک. به: شوشتری، ۱۴۱۰، ج ۸، ص ۴۷۲؛ خوبی، ۱۴۱۳، ج ۱۵، ص ۲۳۰).

روایات دسته دوم: روایات مقید

دسته دیگر، روایات مقید است که در آن‌ها قیود «یصید»، «کلب الصید»، «لا یصطاد» یا «لا یصید» به کار رفته است.

از این دسته روایات، روایت ابو عبدالله عامری است که از امام صادق (ع) درباره پول سگی که شکار نمی‌کند سؤال می‌کند و آن حضرت بیان می‌کند که «سحت است ولی در صیود اشکالی ندارد» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۱۲۷).

روایت دیگری در الفقیه از امام صادق (ع) نقل شده که آن حضرت پادشاه زن زناکار و پول سگ غیر شکارچی را در زمره سحت حساب می‌کند (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۳، ص ۱۷۱). همچنین روایت عبدالرحمن از امام صادق (ع) وجود دارد که فرمودند: «پول سگی که شکار نمی‌کند سحت است، ولی اشکالی در پول گربه وجود ندارد» (شیخ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۳۵۶). همچنین روایت ابوبصیر از امام صادق (ع) با مضامین مشابه و با تعبیر «لا یصطاد» نیز موجود است (شیخ طوسی، الف، ۱۴۰۷، ج ۷، ص ۱۳۶).

امام خمینی پس از شمار روایات مقید، احتمالات درباره این قیود را مورد نقادی قرار می‌دهد.

تحلیل روایات مقید

در مورد اینکه مراد از قیود «صیود»، «لا یصید»، «لا یصید» یا «لا یصطاد» چیست؛ امام خمینی بر این عقیده است مراد این نیست که کلب، اشتغال خارجی به صید داشته باشد و چهار وجه می‌شمارد و یکی را اظهر از بقیه می‌داند.

احتمال نخست: مراد از قیود، کلاب غیر سلوقی باشد و منظور از «صیود» کلاب سلوقی است به این معنا که فقط بیع کلبی که متعلق به قریه سلوق باشد - چه شکاری باشد چه نباشد - جایز است. بعد از بیان این احتمال، آن را خلاف ظاهر می‌داند چرا که وصف و قیدی که آورده شده ظهور در این دارد که دخالت و موضوعیت در حکم دارد.

احتمال دوم: مراد از «یصید» و «لا یصید»، کلب معلم و غیر معلم است و فرقی بین سلوقی و غیر آن ندارد به این معنا که قید صید، موضوعیت نداشته و عنوان مُشیر برای تعلیم است و انصراف بدان دارد. البته ایشان انصراف را نپذیرفته بر این عقیده است که امکان پذیرش انصراف نسبت به عنوان «کلب الصید» است ولی در روایات، دو عنوان است و در برخی «کلب الذی لا یصید» است و این عنوان ظهور در سلب و وصف به‌طور کلی دارد؛ یعنی کلبی که صید نمی‌کند نه کلبی که معلم نیست (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۱۰۱).

احتمال سوم: مراد از «صیود»، استفاده برای صید است گرچه خود آن سگ، شکاری نباشد؛ ولی بدان جهت خریداری شود. این احتمال را هم مردود دانسته چرا که ظاهر از قیود این است که عناوین برای کلاب ثابت باشد.

احتمال چهارم: «ما ثبت له نفس العنواين» است؛ یعنی صدق عنوان برای خرید کفایت می‌کند همین که کلب الصید صدق کند صحیح است چه در صید به کار رود چه نرود.

ایشان بعد از ترجیح احتمال چهارم بر این عقیده است که مراد از عنوان صید این نیست که بالفعل شغلش صید باشد، اگر کلبی ملکه صید کردن را داشته باشد و این صفت از او زایل نشده باشد، داخل در روایات جواز است (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۱۰۲). سپس به بسط دیدگاه پرداخته و طبق دیدگاه خود بر این عقیده است که هر کلب معلّمی را هم می‌توان کلب الصید نامید چرا که سگ ماشیه، زرع یا بستان تا ملکه صید را نداشته باشند نمی‌توانند آن حراست و شکار را انجام دهند و صیود و مشتقات آن، عناوینی هستند که صدق بر مطلق اصطیاد دارند بدون اینکه مقید به حلیت گوشت در صید یا عدم آن باشند و اگر کلب، گرگ، روباه و ... را شکار کند این عنوان عرفاً و لغتاً بر آن صادق است و امکان دارد که گفته شود مطلق کلاب، غیر از کلاب مهمله و بی‌فایده کوچه و بازار که صفت صید از آن‌ها زایل شده، داخل در این عنوان هستند (امام خمینی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۱۰۴؛ تبریزی، ۱۴۱۶، ج ۱، ص ۴۴).

۵. نقد و بررسی دیدگاه امام خمینی

ایشان طبق احتمالاتش از قیود صید، احتمال چهارم را پذیرفته و معتقد است که مراد از صیود، این است که ملکه صید در آن باشد گرچه فعلیت نداشته باشد.

در ادامه جستار به این نکته پرداخته خواهد شد که صید موضوعیت دارد یا خیر؟ می توان احتمال دومی که امام خمینی مطرح کرده را تقویت کرد و صید را عنوان مُشیر برای تعلیم در نظر گرفت و بیع کلابی را که در جهت منفعت محلله تعلیم می بیند جایز دانست از این رو ادله و قرائنی که موجب تقویت این احتمال می شود مورد مطالعه قرار می گیرد.

۵-۱. آیه صید کلاب معلّم

در چهارمین آیه سوره مائده به حکم شکار حیوانات شکاری و کلاب معلّم پرداخته شده و آمده است: از تو سؤال میکنند چه چیزهایی برای آن‌ها حلال شده است؟ بگو: آنچه پاکیزه است، برای شما حلال گردیده؛ (و نیز صید) حیوانات شکاری و سگ‌های آموخته (و تربیت یافته) که از آنچه خداوند به شما تعلیم داده به آن‌ها یاد داده‌اید، (بر شما حلال است).

با دقت در آیه شریفه می توان به این نکته رسید که صید، یکی از مصادیق است و تعلیم، آن عنوان کلی است که جواز و عدم جواز معاوضه کلب دایر مدار آن است. فقها نیز معلّم شدن کلب را مشروط به تحقق اموری کرده‌اند مثل اینکه هر وقت صاحبش سگ را بخواند که برود آن صید را بگیرد، اجابت کند و اگر ممانعت کرد نرود و عادتاً این طور باشد که صید را نگه دارد و از آن نخورد و تحقق این امور را صدق عرفی دانسته‌اند (شیخ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص ۶؛ شهید ثانی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۲۶۴؛ طباطبایی، ۱۴۱۸، ج ۱۳، ص ۲۶۰) و این گونه نیست که یک امر ملکه‌ای باشد مثل مواردی که یاد بگیرد صاحبش کیست، محدوده خانه، گله و ... چقدر است که در اثر تکرار متوجه می شود و ملکه نیست و ملکه آن حالت نفسانیه قائم به نفس است از این رو فقها بر این عقیده‌اند اگر گاهی اوقات سگ، شکار را بخورد و یا در پی شکار نرود ضرری به معلّم بودن آن نمی رسد؛ زیرا تعلیم عرفاً تحقق پیدا کرده است (شهید ثانی، ۱۴۱۲، ج ۲، ص ۲۶۴).

در این آیه شریفه گفته: «وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ»

سه بار تعبیر به تعلیم به کاررفته است. پس روشن است که در آیه، تعلیم نقش محوری دارد نه عنوان صید و صید یکی از مصادیق آن است.

۲-۵. احادیث صید و ذباجه

احادیثی که حلیت صید سگ شکاری را صادر کرده‌اند، حکم را بر کلاب معلم بار کرده‌اند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص. ۲۰۵-۲۰۴؛ شیخ طوسی، الف، ۱۴۰۷، ج ۹، ص. ۲۷). در این روایات، اباحه حصر در صید کلب معلم شده و از این رو محدثانی مانند شیخ طوسی در استبصار و حر عاملی، اسم بابی را که روایات آن را آورده‌اند، به اسم «باب جواز اکل ما ذبحه الکلب المعلم» (شیخ طوسی، ۱۳۹۰، ج ۴، ص. ۶۷) یا «ما یصیده المعلم» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۳، ص. ۲۳۱-۲۴۳) نهاده‌اند. فقها هم از حلیت به صید این کلاب و جواز بیع آن‌ها، تلازم را فهم کرده‌اند به این بیان که اگر شارع، صید یک کلب معلمی را مباح دانست، این کلب هم منفعت عقلایی و منفعت محلله شرعی دارد. در نتیجه، بیع آن جایز است و ارزش و منفعت آن در معلم بودن و انتفاع عقلایی داشتن است (منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص. ۵۱۰).

۳-۵. احادیث تسویه سگ کردی به سلوقی

در برخی روایات وارد شده که با تعلیم برخی سگ‌ها، به منزله کلاب سلوقی شده و در نتیجه حکم آن‌ها را دارند. در این باره، امام صادق^(ع) بیان کرده‌اند: «کلاب کردیه هرگاه تعلیم داده شوند، بسان کلاب سلوقی هستند» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶، ص. ۲۰۵).
یا در روایت دیگری آن حضرت فرموده‌اند: «همه سگ‌ها مثل هم هستند و هرگاه سگ کردی تعلیم داده شود، مانند کلاب سلوقی است» (ابن حیون، ۱۳۸۵، ج ۲، ص. ۱۷۰) یا با همین مضمون از علی^(ع) نقل شده که می‌فرماید: «از حیوانات شکاری، ببر و سگ‌های کردی اگر تعلیم داده شوند به منزله کلاب سلوقی هستند» هرچند این روایت را به دلیل وجود عبارت «فهد» (ببر) حمل بر تقیه کرده‌اند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۲، ص. ۲۷۴)، اما از مجموع این روایات استفاده می‌شود که مناط در جواز، تعلیم است و کردی یا سلوقی بودن خصوصیتی ندارد. فقها از این روایات، جواز بیع مطلق صید را استفاده کرده‌اند (شهیدی تبریزی، ۱۳۷۵، ج ۱، ص. ۲۴) گرچه برخی اشکال کرده‌اند که روایت در مورد جواز اکل از

صید کلاب کردی وارد شده، اما با مباحثی که بیان شد، این نتیجه به دست آمد که این منفعت محلله موجب مالیت پیدا کردن شده و تلازم با جواز بیع آن‌ها هم دارد (سبحانی، ۱۴۲۴، ص. ۱۷۳).

۴-۵. کلب معلّم در عبارات فقها

هرچند فقهای که به بحث کلب پرداخته‌اند مسئله را روی کلب هراش یا کلب صید برده‌اند، ولی شیخ طوسی، تقسیم اصلی را روی کلب معلّم و کلب غیر معلّم برده است. ایشان در خلاف بیان کرده است: «بیع کلاب صید جایز است و اگر کسی کلب صید را کشت، باید قیمتش را بدهد و ضامن است و بیع غیر کلب معلّم در هیچ صورتی جایز نیست» (شیخ طوسی، الف ۱۴۰۷، ج ۳، ص. ۱۸۱). طبیعت سگ، هار بودن، هراش، عقور، آزار و اذیت و تهاجم است و احتمال دارد حکمت اسقاط مالیت شرعی و ممنوعیت بیع آن و ترغیب به کشتن برخی از آن‌ها (ر.ک. به: حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۱، ص. ۵۳۳) همین مسئله باشد. اگر تربیت و تمرین داده شود و هجوم آن تحت ضابطه و هدایت انسان قرار گیرد، وجود آن نافع می‌شود و منفعت‌های حلال در صید، نگهبانی و... کسب کرده و در نتیجه مالیت داشته و قابل نقل و انتقال می‌شود (منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص. ۴۱۳).

طبق عبارات شیخ طوسی، تقسیم اهل تسنن هم همین‌طور است. ایشان نقل کرده‌اند: «ابوحنیفه، بیع مطلق کلاب را جایز می‌داند چه معلّم باشند و چه معلّم نباشند، فقط مکروه است و اگر فروخت، بیع صحیح است و اگر متلفی آن‌ها را تلف کرد، باید قیمت آن‌ها را پردازد. در مقابل، شافعی بر این عقیده است که بیع کلاب چه معلّم باشد و چه غیر معلّم، جایز نیست و بر قاتل آن پرداخت قیمت، واجب نیست» (شیخ طوسی، ب ۱۴۰۷، ج ۳، ص. ۱۸۱).

فقها در باب جنایت نیز به جای به کار بردن لفظ صید، عبارت «کلب المعلّم» را استفاده کرده و می‌گویند: «دیه کلب معلّم چهل درهم است» (سلاز دیلمی، ۱۴۰۴، ص. ۲۴۳؛ بیهقی نیشابوری کیدری، ۱۴۱۶، ص. ۵۱۰). علامه نیز در جواز وقف کلاب گفته است: «وقف کلب معلّم و حائط و ماشیه صحیح است» (علامه حلی، ۱۳۸۸، ص. ۴۳۱). در جای دیگر گفته است: «کشتن کلب معلّم حرام است» (علامه حلی، ۱۴۱۲، ج ۱۵، ص. ۳۵۷). در تذکره هم

بیان کرده است: «تربیت جرو صغیر برای منافع حلال جایز است، همان‌طور که بیع عبد صغیر که هیچ نفعی ندارد، جایز است» (علامه حلی، ۱۴۱۴، ج ۱۰، ص ۳۰) و مانند آن در منتهی (علامه حلی، ۱۴۱۲، ج ۱۵، ص ۳۵۹) و تحریر الاحکام (علامه حلی، ۱۴۲۰، ج ۲، ص ۴۶۲) ذکر کرده‌اند. عنوان بحث وی گرچه تربیت جرو است، ولی تشبیه آن به بیع عبد صغیر، اشعار به جواز بیع جرو هم دارد (منتظری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۵۱۷). شبیه فتوای علامه در کتب فقهی دیگر است، شیخ طوسی در خلاف (۱۴۰۷، ج ۳، ص ۱۸۳)، شهید ثانی در روضه (۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۷۱) و مسالک (۱۴۱۳، ج ۶، ص ۱۷۶)، فتوا به صحت بیع جرو قابل تعلیم داده‌اند. سید مجاهد هم از استاد خود نقل کرده «فتوای به جواز بیع جرو قابل تعلیم بر هر کس که علت مجوز بیع را قصد انتفاع قرار بدهد، لازم است؛ زیرا نفع، اعم از حاصل و متوقع است» (طباطبایی، بی‌تا، ص ۲۷۷). درحالی‌که به جرو نه اطلاق کلب صید می‌شود و نه ملکه صید را دارد و بر اساس ادله این فقها می‌توان نتیجه گرفت که چون قابلیت تعلیم در جهت منافع‌های محلله را دارد، بیع آن صحیح است.

نتیجه‌گیری

با بررسی روایات بیع کلب معلوم شد که روایات، جواز را حصر در کلب الصید کرده‌اند، بر این اساس، مشهور فقهای متقدم هم جواز بیع را حصر در کلب الصید دانسته‌اند که با بررسی روایات و عبارات مختلف فقها در ابواب مختلف، این نتیجه به دست آمد که طبق ملاک منفعت محلله مقصوده، بیع هر سگی که منفعت محلله مقصوده داشته باشد؛ جایز است گرچه بحث مشهور متأخران اختصاص به کلاب ثلاثه دارد و در توجیه روایات بیان شد که طبق این دیدگاه، حصر روایات جواز به کلب صید از باب ذکر مثال و عنوان مُشیر برای هر کلبی است که منفعت محلله مقصوده داشته باشد.

یکی از ابتکارات فقهی امام خمینی این است که با دقت نظر بر روایات صید و طبق معنایی که از صید برداشت کرد دیگر کلاب نافع مانند کلاب ثلاثه را داخل در عنوان صید کرده و بیع هر کلبی را که ملکه صید داشته باشد جایز دانست؛ اما در ادامه پژوهش احتمال دیگری که ایشان مطرح کرده بود تقویت شد و روشن شد که عنوان «صید» موضوعیت ندارد و با توجه به آیهٔ شکار کلب معلّم، احادیث باب صید و ذبیحه، روایات تزیل کلاب

کردی و سلوقی و بررسی عبارات مختلف فقها در ابواب گوناگون، عنوان تعلیم در جهت منفعت محلله نقش محوری دارد و خود صید هم یکی از مصادیق تعلیم است و فروش هر کلبی که تحت تربیت در جهت منفعت محلله عقلایی قرار گیرد، داخل در روایات جواز است.

ملاحظات اخلاقی

حامی مالی: مقاله حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان: تمام نویسندگان در آماده‌سازی مقاله مشارکت داشته‌اند.

تعارض منافع: بنا بر اظهار نویسندگان در این مقاله هیچ‌گونه تعارض منافی وجود ندارد.

تعهد کپی‌رایت: طبق تعهد نویسندگان حق کپی‌رایت رعایت شده است.

منابع

- ابن اثیر، مبارک بن محمد (۱۳۶۷). النهایة فی غریب الحدیث و الأثر. قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- ابن ادریس، محمد بن احمد (۱۴۱۰ ق). السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ابن براج، عبدالعزیز (۱۴۰۶ ق). المذهب. قم: جامعه مدرسین.
- ابن حیون، نعمان بن محمد (۱۳۸۵ ق). دعائم الاسلام. قم: مؤسسه آل‌البیت (ع).
- ابن زهره، حمزة بن علی (۱۴۱۷ ق). غنیة النزوع الی علمی الاصول و الفروع. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
- ابن سعید، یحیی بن احمد (۱۳۹۴ ق). نزهة الناظر فی الجمع بین الاشباه و النظائر. قم: منشورات رضی.
- ابن غضائری، احمد بن حسین (۱۴۲۲ ق). الرجال. قم: مؤسسه علمی فرهنگی دار الحدیث.
- ابن فهدحلی، احمد بن محمد (۱۴۰۷ ق). المذهب البارع فی شرح المختصر النافع. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ق). لسان العرب. بیروت: دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع، چاپ سوم.
- اردبیلی، محمد بن علی (۱۴۰۳ ق). جامع الرواة و ازاحة الاشتباهات عن الطرق و الأسناد. لبنان: دار الأضواء.
- امام خمینی، سید روح الله (۱۴۱۵ ق). المکاسب المحرمة. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- انصاری، مرتضی (۱۴۳۲ ق). کتاب المکاسب. قم: مجمع الفکر الاسلامی.
- بیهقی نیشابوری کیدری، محمد بن حسین (۱۴۱۶ ق). اصباح الشیعه بمصباح الشریعه. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
- تیریزی، جواد (۱۴۱۶ ق). ارشاد الطالب الی التعلیق علی المکاسب. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- تفرشی، مصطفی بن حسین (۱۳۷۷). نقد الرجال. قم: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام) لإحياء التراث.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۱۰ ق). الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربیة. بیروت: دار العلم للملایین، چاپ اول.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق). تفصیل وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعه. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- حسینی عاملی، محمد جواد (۱۴۱۹ ق). مفتاح الکرامه فی شرح قواعد العلامه. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- خلیل بن احمد (۱۴۰۹ ق). العین. قم: نشر هجرت، چاپ دوم.
- خمینی، مصطفی (۱۴۱۸ ق). تحریر العروة الوثقی. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- خویی، ابوالقاسم (۱۳۷۷). مصباح الفقاهة. با تقریر محمد علی توحیدی، قم: مکتبه داوری.
- خویی، ابوالقاسم (۱۴۱۳ ق). معجم رجال الحدیث و تفصیل طبقات الرواة، بی جا، بی نا.
- روحانی، سید محمد صادق (۱۴۲۹ ق). منهاج الفقاهة. قم: انوار الهدی.

- سبحانی تبریزی، جعفر (۱۴۲۴ ق). المواهب فی تحریر الاحکام المکاسب. قم: مؤسسه امام صادق (ع).
- سلار دیلمی، حمزه (۱۴۰۴ ق). المراسم العلویة. قم: منشورات الحرمین.
- شهید اول، محمد بن مکی (۱۴۱۴ ق). غایة المراد فی شرح نکت الإرشاد. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی (۱۴۱۲ ق). الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی (۱۴۱۳ ق). مسالک الافهام الی تنقیح شرایع الاسلام. قم: مؤسسة المعارف الاسلامیة.
- شهیدی تبریزی، میرفتاح (۱۳۷۵ ق). هداية الطالب الی اسرار المکاسب. تبریز: چاپخانه اطلاعات.
- شوشتری، محمدتقی (۱۴۱۰ ق). قاموس الرجال. قم: مؤسسة النشر الإسلامی.
- شیخ صدوق، محمد بن علی (۱۴۱۳ ق). من لا یحضره الفقیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۳۸۷ ق). المبسوط فی فقه الامامیه. تهران: المكتبة المرتضویة لاحیاء الآثار الجعفریة.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۳۹۰ ق). الاستبصار فیما اختلف من الاخبار. تهران: دارالکتب الاسلامیة.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۰ ق). النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی. بیروت: دار الکتب العربی.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (الف ۱۴۰۷ ق). تهذیب الاحکام. تهران: دارالکتب الاسلامیة.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (ب ۱۴۰۷ ق). الخلاف. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن (۱۴۲۰ ق). فهرست کتب الشیعة و أصولهم و أسماء المصنفین و أصحاب الأصول. قم: مکتبة المحقق الطباطبائی.
- شیخ مفید، عبدالله محمد بن نعمان (۱۴۱۳ ق). المقنعة. قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.

- صاحب بن عباد، اسماعیل بن عباد (۱۴۱۴ ق). المحيط فی اللغة. بیروت: عالم الكتاب، چاپ اول.
- طباطبایی کربلایی، علی بن محمد علی (۱۴۱۸ ق). ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالدلائل. قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- طباطبایی، محمد بن علی مجاهد (بی تا). المناهل. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۳۸۸ ق). تحریر الاحکام الشرعیه علی مذهب الامامیه. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۰ ق). إرشاد الأذهان إلى أحكام الإيمان. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۲ ق). منتهی المطلب فی تحقیق المذهب. مشهد: مجمع البحوث الاسلامیه.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۳ ق). مختلف الشیعه فی احکام الشریعه. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۴ ق). تذکرة الفقهاء. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۹ ق). نهاية الاحکام فی معرفة الاحکام. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۲۰ ق). تحریر الاحکام الشرعیه علی مذهب الامامیه. قم: مؤسسه امام صادق (ع). رتال جامع علوم انسانی.
- فخرالمحققین، محمد بن حسن (۱۳۸۷ ق). ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷ ق). الکافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۰۳ ق). بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار أئمة الأطهار. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۰۶ ق). ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخبار. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.

- مقدس اردبیلی، احمد بن محمد (۱۴۰۳ ق). مجمع الفائدة و البرهان فی شرح ارشاد الأذهان. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۲۶ ق). انوار الفقاهة. قم: انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب (ع).
- منتظری، حسین علی (۱۴۱۵ ق). دراسات فی مکاسب المحرمه. قم: نشر تفکر.
- نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴ ق). جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- نوری، حسین بن محمدتقی (۱۴۰۸ ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.

- Allama Hilli, H. (1964). *Tahrir al-Ahkam al-Shar' iyyah ala Madhhab al-Imamiyyah*. Qom: Al al-Bayt Institute. [In Arabic]
- Allama Hilli, H. (1989). *Irshad al-Azhan ila Ahkam al-Iman*. Qom: Islamic Publications Office, 1st edition. [In Arabic]
- Allama Hilli, H. (1991). *Muntahi al-Matlab fi Tahqiq al-Madhhab*. Mashhad: Majma al-Buhuth al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Allama Hilli, H. (1992). *Mukhtalif al-Shi'a fi Ahkam al-Shar' iyyah*. Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
- Allama Hilli, H. (1992). *Mokhtalef al-Shia fi Ahkam al-Sharia*. Qom: Islamic Publishing Center. [In Arabic]
- Allama Hilli, H. (1993). *Tadhkirah al-Fuqaha*. Qom: Al al-Bayt Institute. [In Arabic]
- Allama Hilli, H. (1998). *Nihayat al-Ahkam fi Ma'rifat al-Ahkam*. Qom: Al al-Bayt Institute. [In Arabic]
- Allama Hilli, H. (1999). *Tahrir al-Ahkam al-Shar' iyyah ala Madhhab al-Imamiyyah*. Qom: Imam Sadiq Institute. [In Arabic]

- Ansari, M. (2011). *Gains (Al-Makasib)*. Qom: Academy of Islamic Thought. [In Arabic]
- Ardabili, M. (1983). *Jami' al-Ruwat wa Azahat al-Ishtibahat' an al-Turuq wa al-Asnad*. Lebanon: Dar al-Adwaa. [In Arabic]
- Beihaqi Neyshapuri kidari, M. (1995). *Asbah al-Shi'a bemisbah al-Shari'ah*. Qom: Imam Sadiq Institute. [In Arabic]
- Fakhr Ul-Muhaqqiqin, M. (1967). *Izdah al-Fawaed fi Sharh al-mushaklat alqawaeid*. Qom: Ismailian Institute. [In Arabic]
- Hosseini Ameli, M.J. (1998). *Miftah al-Keramah fi sharh qawaeid allama*. Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
- Hurr Amili, M. (1988). *Tafsil vasail Al-Shia'ela Tahsil Masail Al-Sharia*, Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
- Ibn Baraj, A. (1985). *Al-Muhadhab*. Qom: Islamic Publications Office of the Qom Seminary Teachers' Society. [In Arabic]
- Ibn Fahad Hilli, A. (1989). *Almuhadhib albarie fi sharh almukhtasar alnaafiei*. Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
- Ibn Ghadairi, A. (2001). *Al-Rijal*. Qom: Dar al-Hadith Scientific and Cultural Institute. [In Arabic]
- Ibn Ḥayyūn, N. (1965). *Da'aim al-Islam*. Qom: Al al-Bayt Foundation. [In Arabic]
- Ibn Idris, M. (1989). *Al-Sara' er al-Hawi le Tharir Al-Fatawi*. Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
- Ibn Sa'eed, Y. (1974). *Nuzhat al-Nazir fi al-Jama' baina al-Ashbah wa al-Alnazayir*. Qom: Razii Publications. [In Arabic]
- Ibn Zohre, H. (1996). *Ghunya al-nuzwe' iilay eilmay al-usul w alfurue*. Qom: Imam Sadiq Foundation [In Arabic]

- Khoei, A. (1992). *Mu jam Rijal al-Hadith wa Tafsil Tabqat al-Ruwwat*. [In Arabic]
- Khoei, A. (1998). *Misbah al-Fiqahah*. Edited by Muhammad Ali Tohidi, Qom: Davari. [In Arabic]
- Khomeini, Mustafa (1997). *Tahrir al-Urwah al-Wuthqa*. Qom: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Arabic]
- Khomeini, S.R. (1994). *Al-Makasib Al-Muharrama*. Qom: The Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Arabic]
- Kulayni, M. (1986). *Al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Majlisi, M. B. (1983). *Bihar al-Anwar al-Jamea Le dorar Akhbar Aemma al-Athar*. Beirut: Dar Ihya al-turath al-Arabi. [In Arabic]
- Makarem Shirazi, N. (1983). *Anwar alfaqahat*. Qom: Publications of Imam Ali bin Abi Talib (peace be upon him) School. [In Arabic]
- Montazeri, H. A. (1994). *Studies on Illegitimate Gains*. Qom: Tafakor Publishing. [In Arabic]
- Mufid, A. (1993). *Al-Maqna*. Qom: The Millennium Congress of Sheikh Mufid. [In Arabic]
- Muoghaddas Ardabili, A. (1982). *Majmae ol-fayidah w al burhan fi sharh irshad al'adhhan*. Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
- Najafi, M. H. (1984). *Javaher al-Kalam fi Sharh Shari e al-Islam*. Beirut: Dar Ahyaya al-Tarath al-Arabi. [In Arabic]
- Nuri, H. (1987). *Mustadrak al-Wasa il wa Mustanbat al-Masa il*. Qom: Al al-Bayt Institute. [In Arabic]
- Rohani, S. M. S. (2008). *Minhaj al-Fiqahahat*. Qom: Anwar al-Huda. [In Arabic]

- Salar Delmi, Hamza (1984). *Al-Marasim al-Alawiyyah*. Qom: Publications of Al-Haramayn. [In Arabic]
- Shahid Aval, M. (1994). *Ghayat al-Murad fi Sharh Nukat al-Irsahad*. Qom: Publications of the Islamic Propagation Office, 1st edition. [In Arabic]
- Shahid Thani, Z. (1991). *Al-Rawda al-Bahiyya fi Sharh al-Loma' al-Dameshiyya*. Qom: Publications of the Islamic Propagation Office. [In Arabic]
- Shahid Thani, Z. (1992). *Masalik al-Afham ila Tanqih Sharā i al-Islam*. Qom: Institute of Islamic Knowledge. [In Arabic]
- Shahidi Tabrizi, M. (1955). *Guidance of the Student to the Secrets of Gains*. Tabriz: Information Printing House. [In Arabic]
- Shaykh Saduq, M. (1992). *Man la Yahzoroh al-Faqih*. Qom: Islamic Publications Office (IPO). [In Arabic]
- Shushtari, M. T. (1989). *Qamus al-Rijal*. Qom: Islamic Publishing Institution. [In Arabic]
- Sobhani Tabrizi, J. (2003). *Al-Mawahib fi Tahrir al-Ahkam al-Makasib*. Qom: Imam Sadiq (AS) Institute. [In Arabic]
- Tabatabaei, A. (1997). *Reyaz al-Masael fi Tahqiq al-Ahkam be al-Dalail*. Qom: Al-Bayt. [In Arabic]
- Tabatabai, M.(n.d.). *al-Manahil*. Qom: Al al-Bayt Institute. [In Arabic]
- Tabrizi, J. (1995). *Irshad al-Talib ila al-Tā ligh' ala al-Makasib*. Qom: Ismaili Institute. [In Arabic]
- Tafreshi, M. (1998). *Naqd al-Rijal*. Qom: Al al-bayt li'iihya' alturath al-Arabi Foundation. [In Arabic]
- Tousi, M. (1968). *Al-Mabusut fi fiqh al-Imamiya*. Tehran: al-Murtazawi Library for the Revival of Antiquities. [In Arabic]

- Tusi, M. (1970). *Al-Istibsar fi ma Ikhtalafa min al-Akhbar*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
- Tusi, M. (1980). *Al-Nihayah fi Mujarrad al-Fiqh wa al-Fatawa*. Beirut: Dar al-Kutub al-Arabi. [In Arabic]
- Tusi, M. (1986). *Al-Khilaf*. Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
- Tusi, M. (1986). *Tahdhib al-Ahkam*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]

